

R A I B A T Y L A

Kęstutis Čepėnas

Raiba tyla

PELĖDOS FOTOGRAFIJOJE

Tekstas dr. Gintarės Grašytės

2023

Apie pelėdų magiją

Miškais atėjęs spalvingasis ruduo dingio nubluko. Lapkričiui persiritus į antrą pusę, gamta nuščiuvo, nurimo, nutilo. Oras prisotintas drėgme, debesis lyg pilkos marškos apgaubia mišką, kai nebežinai, ar čia pradeda lyti, krapnoti, ar tik migla, apgaubusi žemę, nenori paleisti keliaujančių miško takais.

Prieš keletą metų tokiu laiku Baltarusijos vidury, Vygonoščansko girioje, išėjome ieškoti laplandinės pelėdos. Tose vietose jos sėkmingai užaugino jauniklius ir buvo įdomu žinoti, ar jas rasime kur netoliese. Rudeniui atėjus jaunikliai pradeda klajoti ieškodami jiems tinkamų neužimtų teritorijų, o tėvai labiau prisirišę prie savo vietovės.

Po ilgų klajonių miškais radome jas toli nuo girios pakraščio. Ilgą laiką sekėme akimis paukštį. Tokiu ūkanotu oru jos ir trumpą dieną išnaudoja medžioklei. Susikoncentravusi žvilgsniu į miško paklotę, klausydamasi mažiausio krebždesio mažai kreipė dėmesio į mano fotoaparato užrakto garsus. Perskridama nedideliais atstumais, dažniausiai nuo aukštesnių lajos šakų į kitą medį pasirenka vis žemiau esančias šakas, kol galiausiai krenta ant žemės išgirdusi ar pamačiusi krebždantį graužiką. Žinoma, ne visuomet pirmas ar antras kartas tampa sėkminga medžiokle pelėdai. Tuomet viskas prasideda nuo pradžių. Po sėkmės paukštis dažniausiai nuskrenda toliau į miško tankmę, kur niekas jai netrukdytų ramiai pasimaitinti. Paprastai sugavusi ir prarijusi grobį, kurį laiką pailsi tupėdama ar snūduriuodama. Kuomet pavykdavo rasti ir po sėkmingos medžioklės toliau nuskridusią, ramiai vėl galėjau sekti jos medžioklės kelius.

Po keliolikos valandų sekimo, stebėjimo, suplūkęs, nukeliavęs keliolika kilometrų miškais, pametu pelėdą, nepavykus jos rasti, esu priverstas grįžti su kolegomis atgal prie mašinos. Lengvas atokvėpis, karšta arbata, sausainis, dešros gabalas su duonos rieke, matytų nekasdienių įspūdžių aptarimas – vis dėlto neregėta sėkmė. Taip besišnekančiomis akimis, o pelėda tupi vos per tris dešimtis metrų nuo mūsų... Puolu griebt fotoaparatą, dar pilna burna vėl pradedu pelėdos stebėjimą, jos medžioklės maršruto sekimą. Dviguba sėkmė – pagalvoju, dar po gerų trijų valandų grįžtu prie mašinos gerokai „nusikalęs“. Įsipilam pravėsusios arbatos, ramiai gurkšnodami po truputį dėliojamės daiktus kelionei atgal, kai staiga vėl netoli mašinos visi matom į mus spoksančią laplandinę pelėdą...

Daug kas esame girdėję įvairių pasakojimų apie pelėdas: vieni jas laiko išminties, mokslo, žinių simboliu, ypač apuokus, kartais pastatų fasadai yra puošiami pelėdų skulptūrėlėmis, bet, matyt, žmonėms pelėdos kur kas daugiau kelia magiškų negatyvių asociacijų: vadina mirties, nelaimių šaukliais. Man pačiam teko pasikeisti marškinėlius su pelėdos atvaizdu Zanzibaro viešbuty, kuomet įsakmiai vestibuly buvau paprašytas administratoriaus. „Blogas ženklas – atneša nelaimės“, – pasakė rimtu veidu vietinis.

Iš tiesų, turiu pasakyti, pelėdos nėra patys gudriausi paukščiai, taip pat negali ir neneša jokių blogų ženklų. Tačiau kad tai yra ypatinga paukščių grupė, paliekanti mus neabejingus, turinti tokių išskirtinių savybių, būdingų tik pelėdinių šeimai, tik retas su tuo nesutiks.

Kęstutis Čepėnas

Prieš pirmą pasimatymą

Raibais plunksnų raštais, didelių akių skvarbiais žvilgsniais, plačiais sparnų mostais, aštriais nagais ir įvairiausiomis įprastomis bei netikėtomis pozomis šioje knygoje mus pasitinka jų didenybės pelėdos! Nuo mažiausios žvirblinės pelėdos iki didžiojo apuoko – visos 13 rūšių, kurios sutinkamos Europoje, taip pat – ir mūsų Lietuvoje. Patikėkite, surasti ir nufotografuoti visas rūšis, paslaptinius, retai matomus jų gyvenimo momentus – milžiniškas ne vienerių metų darbas. O dabar, laikydami rankose šią knygą, ir jūs gaunate progą pragyventi metus su pelėdomis – jų vargais ir džiaugsmiais. Bet prieš nerdami į gyvą, vaizdingą, ryškų pelėdų metų ciklą, dar minutėlei stabtelkime, skirkime šiek tiek dėmesio pažinčiai su šia paukščių grupe, jos ypatybėmis ir galbūt sugriaukime vieną kitą mitą.

Pradėti visuomet geriausia nuo išvaizdos – ir nors retas kuris gamtoje pelėdą gyvai yra matęs, visi – nuo mažiausio iki didžiausio – žino, kaip pelėda atrodo. Ir taip yra dėl išskirtinės pelėdų išvaizdos, atskiriančios jas nuo visų kitų paukščių. Pirmiausia – didelė galva, didelės, į priekį nukreiptos akys, vertikali laikysena. Dar pridėkime „ausytes“ – ant galvos esančius plunksnų kuokštelius – ir mūsų pelėda pavirsta apuoku (būtent taip lietuviai vadiname tas pelėdas, kurios turi šias netikras „ausytes“). Pelėdos – vieninteliai paukščiai, turintys „veidą“, kurį sudaro specifinės piltuvišką veido diską formuojančios plunksnos, į priekį nukreiptos akys ir per vidurį esantis riestas snapas. Matyt, tos didelės akys ir pelėdiškas „veidas“, kažkiek primenantis žmogaus, ir yra atsakingi už tai, kad nuo seno pelėdos ne tik gerai atpažįstamos, dažnai vaizduojamos, laikomos išskirtinai protingomis (deja, bet taip nėra) bei joms priskiriamos išskirtinės, dažnai mistifikuotos savybės.

Su pelėdų baime ar legendomis apie jas neabejotinai susijusi ir kita pelėdų ypatybė – jų naktinis gyvenimas. Dėl teisybės reikia pasakyti, kad dauguma mūsų pelėdų labiau prietemos nei gilios nakties paukščiai, o dalis pelėdų apskritai gyvena dieniniu ritmu. Ir vis dėlto bendrąja prasme pelėdos neatsiejamos nuo tamsos. Žinoma, tam tarnauja didžiulės akys, prisitaikiusios matyti esant mažesniai šviesos kiekiui. Vis dėlto pasakojimus apie stebuklingą pelėdų regą tenka šiek tiek „nuvainikuoti“ – tirtų pelėdų regos aštrumas buvo ne ką didesnis ar net mažesnis nei žmogaus. Žinoma, matymas apibūdinamas ne vien regos aštrumu, tad apskritai mums, žmonėms, įsivaizduoti, kaip iš tiesų mato paukščiai ar kiti gyvūnai, gana sudėtinga. Tačiau pelėdos dar turi ypač jautrią klausą, kuri tikrai didele dalimi prisideda prie sėkmingo prisitaikymo gyventi tamsoje. Būtent klausą padeda pelėdoms iš didelio atstumo aptikti ir priskridus tiksliai toje vietoje sučiupti grobį, netgi iš po sniego. Išskirtinei klausai pelėdos turi specifinių prisitaikymų: asimetriška kaukolė ir klausos landos padeda tiksliai nustatyti garso lokaciją, piltuvo formos veido disko plunksnos nukreipia garso bangas link klausos landų, netgi gebėjimas nejudant sukinėti galvą (iki 270°) prisideda prie gero girdėjimo.

Gerai matyti ir puikiai girdėti – svarbu, bet dar svarbiau – išlikti nematomam ir negirdimam. Pelėdos per ilgus evoliucijos metus puikiai išvystė ir šias savybes. Pelėdų plunksnų spalva ir raštai tokie, kad padeda puikiai prisitaikyti ir tapti nematomomis ten, kur jos gyvena. Ar tai būtų baltoji pelėda, susiliejanti su snieguingu šiaurės tundros kraštovaizdžiu, ar įvairiai pilkai ir rudai raibos dauguma Lietuvoje gyvenančių pelėdų, tiesiog ištįrstančios miškingame šakų,

kamienų, šviesos ir šešėlių mainymesi. Dar įdomiau, kad net tos pačios rūšies pelėdų plunksnų danga gali būti skirtingų spalvų – ku labiau į šiaurę, tuo daugiau pasitaiko šviesesnių pelėdų, o piečiau paprastai būna tamsesnės, rudesnės. Įdomu gyventi „per vidurį“ – Lietuvoje galima sutikti naminių pelėdų, kurios būna nuo tamsiai šokoladinės ar raudonai rudos iki pilkos spalvos.

Dar įspūdingesnis pelėdų prisitaikymas išlikti negirdimomis. Pelėdos iš tiesų skrenda be garso – čia pasitarnauja plunksnų ypatybės. Priekinis plunksnų kraštas turi tokias tarsi „šukeles“, suskaidančias oro srautą, na, o pačios plunksnos padengtos mikrogaureliais, padedančiais sugerti garsą. Dėl jų pelėdų plunksnos labai švelnios, minkštos liesti ir lengvai atskiriamos nuo panašiai raibų dieninių plėšrūnų plunksnų, kuriems dienos metu tokia ypatybė nereikalinga. Tiesa, tylus tik pelėdų skrydis, o štai jų balsai garsūs ir girdimi iš tolo, tiesa, ne vienodai skirtingais sezonais, bet apie tai plačiau – keliaujant po pelėdų metus.

Pelėdų tylus skrydis, maskavimasis aplinkoje, gera rega ir ypač jautri klausa – ne mums stebinti, visa tai yra tobuli prisitaikymai jų gyvenimo būdui. Plėšrūnų gyvenimo. Sunkiai pastebimų, negirdimų, greitų ir stiprių plėšrūnų. Minkštos purios plunksnos slepia aštirus nagus, kuriais iš tolo išgirdusios ir prietemoje be garso priskridusios stveria grobį – smulkesnį gyvūną. Vėliau jį doroja tvirtu riestu snapu ar smulkesnį nuryja visą. Nes ir čia pelėdos turi specialių prisitaikymų – skrandyje nevirškinamos grobio dalys (kailis, kaulai, plunksnos ir pan.) atskiriamos, suspaudžiamos į kompaktišką gumulėlį – atrają, kuri po kelių valandų nuo maitinimosi atryjama ir išspjaunama. Galbūt neskamba labai estetiškai, bet tokia yra šių plėšrių paukščių mitybos dalis, na, o atrajos neretai pasitarnauja mokslui ir suteikia daug žinių apie pelėdų mitybą.

Kiekviena pelėdų rūšis puikiai prisitaikusi išgyventi savo aplinkoje, tačiau prie ko pelėdų rūšys ne visuomet spėja prisitaikyti – žmogaus veikla ir dėl jos vykstantys aplinkos pokyčiai. Sparti buveinių kaita (kertami miškai, suariamos pievos, sausinamos pelkės), grobio pokyčiai, klimato kaita, invazinės rūšys, taip pat ir trikdymas, apsiuodijimai, susidūrimai su transporto priemonėmis ir kita – lemia individų pasitraukimą ar žūtį, gausumo mažėjimą. Iš 10 Lietuvoje perinčių pelėdų rūšių (kitos trys tik užklysta į mūsų šalį) net 7 rūšys yra įtrauktos į Lietuvos raudonąją knygą. Tiesa, ne visų jų padėtis šalyje labai bloga (pvz., anksčiau buvusi itin reta žvirblinė pelėda dabar išplitusi po visą šalį), tačiau kai kurių rūšių aptinkama perinčios vos kelios-keliolika porų (pvz., didžiojo apuoko, liepsnotosios pelėdos). Net ir ten, kur išlikusios pelėdoms įsikurti tinkamos buveinės, pakanka grobio, gali paprasčiausiai trūkti vietos, kur auginti jauniklius. Mat pelėdos pačios lizdų nesuka ir nekrauna, miškuose gyvenančios rūšys įsikuria genijų iškaltuose uoksuose, stambesnės – kitų plėšrių paukščių lizduose ar didelėse senų medžių ertmėse, išlūžusiuose stuobriuose. Būtent tokių lizdavičių mūsų miškuose labiausiai trūksta, nes medžiams neleidžiama pasenti, dažnai išdžiūvę, papuvę ar nulūžę medžiai šalinami pirmiausia, nors jie gali tapti namais daugeliui organizmų rūšių, taip pat ir pelėdoms. Šioje vietoje kai kurioms pelėdų rūšims (ypač naminei, uralinei) pagelbėti gali keliami inkilai. Tik reikia nepamiršti į juos įpilti drožlių ar pjuvenų. Stambiausios pelėdos – didieji apuokai – įsikuria tiesiog nesaugiai ant žemės arba kitų plėšrių paukščių lizduose, tad jiems saugias lizdavietes galima sukurti keliant dirbtinius lizdus. Vis dėlto reikšmingiausia pagalba pelėdoms išlikti – stengtis išsaugoti jų natūralias, ku mažiau pakeistas buveines.

Žiema

Didelės šlapios snaigės palengva užkloja visą pilkumą. Lyg ir daugiau šviesos nuo to sniego, bet dienos visai sutrumpėja – vos keletas pilkų valandų. Miškas atrodo tuščias tuščias – nei judesio, nei garso. Tik staiga per pilkumą nusklendžia nemažas šešėlis. Ne šešėlis tai, o uralinė pelėda įsitaisto kirtavietės pakrašty, – tykos grobio. Prieky – visa ilga žiema, ir svarbiausia dabar – išgyventi.

Tik dalis Lietuvoje gyvenančių pelėdų žiemą pasitraukia piečiau, o įprastos mūsų miškų pelėdos yra sėslios – visą žiemą praleidžia toje pačioje teritorijoje, kur ir veisiasi, ar gali šiek tiek pasitraukti link palankesnių medžioklės plotų. Nelengvas tai metas – miškuose sumažėja smulkių paukščių, kurie kartu su graužikais yra labai svarbus pelėdų grobis; pelės ir pelėnai slepiasi po sniegu, kuris per atlydžius ir atšalimus pasidengia sniego pluta; žemos aplinkos temperatūros reikalauja daugiau energijos kūno šilumai palaikyti. Tad pagrindinė pelėdų veikla šiuo metu – prasimaitinti. Jei tam neužtenka daugelio pelėdų labiausiai mėgstamo prietemos meto, medžioklė tęsiasi ir dieną. Juolab kad miškuose žiemą gana ramu – mažai lankytojų, automobilių ir panašių trukdžių.

O štai mažiausia Lietuvos pelėda tų trikdytojų nelabai bijo, todėl neretai žiemą atkeliauja arčiau žmogaus gyvenamų vietų. Ir kaipgi neatkeliausi, kai čia lesyklos pilnos smulkių paukštelių! Žmonės, lesindami zyles, žaliukes ir kitus žiemojančius paukščius, dažnai nė nesusimąsto, kad kartu maitina ir plėšrius paukščius, – dažniausiai lesyklose lankosi paukštvanagai ir žvirblinės pelėdos. Na, o jei žvirblinėms pelėdoms žiemą medžioklė sekasi gerai, jos „juodai dienai“ įsirengia maisto „sandėliuką“ – į uokšą ar inkilą sukauna sumedžioto grobio perteklių. Vienam tokiam „sandėliuke“ gali būti sunešta keliasdešimt graužikų ar paukščių! Ar pelėdoms tų sandėliukų ne visada prireikia, ar juos pamiršta, bet dalis „konservų“ taip ir lieka nepanaudoti.

Stiprus vėjas neša smulkų sniegą, lanksto medžius, krauna pusnis. Ne medžioklė tokiu oru. Užsitęsęs nepalankiems orams, trūkstant grobio, dalis pelėdų individų nusilpsta ir žūva. Nusilpę paukščiai gali skristi į gyvenvietes, elgtis neįprastai, ir bene kasmet žiemą randama negyvų, tačiau nesužeistų mažųjų apuokų, retų liepsnotųjų pelėdų, šaltomis žiemomis – ir naminių pelėdų, tiesiog žuvusių iš bado ir nusilpimo.

Vis dėlto mūsų žiemos ne tokios žiemiškos kaip dar šiauriau esančiose šalyse. Iš ten šaltomis žiemomis iki Lietuvos kartais atklysta retos įspūdingos viešnios – taigose gyvenanti raiboji pelėda ir tundrų paukštis baltoji pelėda. Vasarą šių pelėdų Lietuvoje nesutiksi. Tiesa, ir ne kiekvieną žiemą, ypač baltąją pelėdą, kurios apsilankymas mūsų šalyje – išskirtinis įvykis. Sniego baltumo paukštis liete susilieja su sniegingu kraštovaizdžiu.

Žiemai persiritus į antrą pusę, ilgėjant dienoms, per atlydžius žiemojančios pelėdos atkunta, nereta ir jų balsus išgirsti. Dažnas skuba tai tuoktuvėmis pavadinti, dar ir pakeiksnoja klimato kaitą, kuri sujaukė pelėdų gyvenimą. Bet neapsigaukit – pelėdos balsus naudoja daug plačiau nei tik tuoktuvėms. Ir tarpusavio bendravimui – tiek porai susirasti ar tarp poros narių, tiek užtvirtinti savo užimtą teritoriją, parodyti konkurentams, kad ji užimta. Tad balsai sėslių, niekur neišskrendančių, pelėdų gyvenime gali būti girdimi bet kuriuo metų laiku, nors dažnesni rudenį ir ypač pavasariop, kai atšilę orai primena apie artėjantį veisimosi sezoną. Bet kol kas dar žiema, ir svarbiausia (jei esi pelėda) – ją tiesiog išgyventi, nenusilpti, išsaugoti kuo daugiau riebalų atsargų, kurios reikalingos ne tik šaltu oru, bet itin – sulaukus pavasario. Bet apie tai – kai jo sulauksime!

Raiboji pelėda išvaizda primena vanagą, angliškai netgi vadinama vanagine pelėda (*Hawk Owl*). Ši pelėda aktyvi dieną, medžioja tupėdama medžių viršūnėse ar ant kitų patogių objektų. Pastebėjusi grobį neria žemyn ir jį pačiumpa net iš po sniego.

